

SALİH ZEKİ BEY, BİZE NELER ÖĞRETTİ?

Remzi Demir*

Sayın Ankara Üniversitesi, DTCF, Bilim ve Toplum Çalışmaları Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan ve Sayın Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Dr. Zeki Eraslan.

Büyük bilim tarihçimiz Salih Zeki Bey'in (1864-1921) ölümünün 100. yıldönümü münasebetiyle tertip etmiş olduğunuz bu güzel çalışmaya beni de davet ettiğiniz için çok teşekkür ederim...

Sayın Katılımcılar ve Dinleyiciler,

Salih Zeki Bey, *Musavver Muhîr* dergisinde yayımlanan “Musâhabe-i Hakikiyye” (Hakikî Sohbet) adlı makalesinde ilk öğretim macerasını şöyle özetliyordu:

Ben, İstanbul'da Küçük Mustafa Paşa Mahallesi'ndenim. Büyük vâlidem ve pederim -cahil kalmasın diye- henüz dört buçuk yaşında iken beni mahalle mektebine koymuşlar idi. İki sene o civarda bulunan Gül Camii Mektebi'ne devam ettim. Fakat bir türlü elifbadan yukarıya çıkmak mümkün ve müyesser olmadı. O zamanlar daha, “Elif görsün eti” ile okutuyorlar idi. Zavallı büyük vâlidem çaresiz kalarak oradan beni aldı; Kandilli Güzel Camii Mektebi'ne verdi. Buraya altı ay kadar devam ettim ise de yine bir şey öğrenemedim. Artık bunun üzerine Müfti Ali, Cibâlî... Mekteplerini sıraladım. Nihayet “Keskin hocadır” diye beni Altı Boğça mı yoksa Altı Boğça mı nedir, hâlâ bilemediğim mahallenin imamı bulunan

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF, Felsefe Bölümü.

Hafız Eşref Efendi merhumun ibtidâî mektebine verdiler. Bu mektepte de arkadaşlarım hatimler ettiği halde, ben yine olduğum yerde kalmış idim. Büyük validemin ısrarı üzerine nihayet bir gün hoca merhum, “Bu çocuk okuyamaz. Zira ders kafasına girmiyor; bir türlü ders ezberleyemiyor. Bunu esnaf etmeli; bir sanata vermeli.” cevabını verdi. Hoca efendinin bu ihtarı üzerine büyük pederim Uzun Çarşı esnafından Hafız Hüsnü Efendi ile beraber dükkâna gidip gelmeye başladım.

Fakat sekiz yaşındaki çocuk ne yapabilir?

“Salih, kemâneyi getir”; “Salih, şu parmaklığı kaldır”; “Salih, kızağı müşteriye göster” gibi emirleri icra etmekten başka ne yapacak!

Nihayet altı ay sonra güzel tesadüflerden olmak üzere Dârü’ş-Şafaka’ya kayıt ve kabul edildim...Bundan sonrası sizce malum. Çünkü maksadım hayat hikayemi size tekrar etmek değil; vatan çocuklarını kimlerin ellerine teslim etmiş olduğumuzu söylemektir.

İşte ben de Hafız Eşref Efendi merhumun takdirine kalmış olsa idim, şimdi hâlâ Uzun Çarşı’da kemâne ile ya parmaklık veya tespih çekip duruyor idim. (Salih Zeki 1324).

Buradan da anlaşılmaktadır ki Salih Zeki Bey ve elbette böyle bir ismin temsil ettiği Türkiye, kısa bir süre içinde büyük mesafeler kat etmiştir.

Umutsuzluğa hacet yoktur!

Salih Zeki Bey’in Türk Bilim Hayatı’nda oynamış olduğu büyük rolü tespit ve takdir etmekten henüz çok uzağız. Ancak ana-çizgileriyle de olsa onun çalışmalarını dört başlık altında anmak mümkündür:

1. Çağdaş Bilimlerden; matematik, astronomi, fizik ve kimyanın tanıtılması ve öğretilmesinde büyük katkısı olmuştur.

Örgün eğitimin her düzeyi için yazmış olduğu ders kitapları, hem öğretim yöntemi hem de anlatım üslubu bakımından, gerçekten de hayranlık uyandırıcıdır.

Yeri gelmişken, önemli gördüğüm bir hususa temas etmek isterim: Salih Zeki Bey, bilim dilimizin oluşumuna da büyük katkılarda bulunmuştur.

2. Bilim Tarihi araştırmalarını başlatmıştır.

Ortaçağ İslâm Dünyası’nda Müslümanlar’ın ve Türkler’in, özellikle de matematiksel bilimlere yapmış oldukları katkıların aydınlatılması çalışmalarını da Salih Zeki Bey başlatmıştır.

Eksik kalan *Âsâr-ı Bâkiye* (İstanbul 1913) adlı şaheserinin Birinci Cildi trigonometri tarihine, İkinci Cildi ise aritmetik ve cebir tarihine ışık tutmuştur.

Bu eser güncelleştirilmiş ve üç cilt halinde yayımlanmıştır: Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye* (Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Trigonometri), Cilt 1, Hazırlayanlar: Remzi Demir ve Yavuz Unat, Ankara 2003; Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye* (Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Hesap ve Cebir), Cilt 2, Hazırlayanlar: Melek Dosay Gökdoğan, Ankara 2003; Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye (Bilginlerin Yaşamları ve Yapıtları)*, Cilt 3, Hazırlayanlar: Melek Dosay Gökdoğan, Remzi Demir ve Mutlu Kılıç, Ankara 2004.

Bu eserin, AKM tarafından ikinci baskısının yapılması, gerçekten de büyük bir hizmet olacaktır.

Salih Zeki Bey'in bütün matematiksel bilimler terimlerini tanımlamak ve bu alanın büyük isimlerini tanıtmak maksadıyla hazırladığı *Kâmûs-ı Riyâziyât* (Matematiksel Bilimler Ansiklopedisi, İki Cilt, İstanbul 1897) adlı ansiklopedisi de, maalesef eksik kalmıştır.

Bu ansiklopedi şöyle bir yüzünden incelendiğinde bile görülecektir ki Salih Zeki Bey, gerçekten de takdire şayan büyüklükte bir işe tek başına soyunmuştur.

Bunun dışında Salih Zeki Bey, yurtiçi ve yurtdışında yayımlanan akademik ve popüler dergilerde de alanla ilgili çok sayıda makale yayımlamıştır. Bunların toplanması ve yayımlanması, bilim tarihimizdeki yerinin aydınlatılması bakımından çok faydalı olacaktır.

3. Bilim felsefesinin tanınmasına da Salih Zeki Bey'in büyük katkıları olmuştur. Alexis Bertrand ile Jules-Henri Poincaré'den yapmış olduğu tercümelemler, XIX. yüzyılın sonlarındaki mevcut bilim algısının anlaşılmasını ve bilim felsefesinin temel meseleleri üzerindeki tartışmaların öğrenilmesini sağlamıştır.

Mantık çalışmalarını da bu bağlamda hatırlatmak gerekir. Salih Zeki Bey'in temel problemlerinden birisi de asırlar boyunca Doğu'da ve Batı'da hâkim olmuş Aristoteles Mantiği'nin aşılmasıdır.

4. Türk matbuatında, dergi ve gazetelerde yazdığı makaleler ve denemelerle bilimsel düşüncenin tanınmasına ve yerleşmesine de katkılarda bulunmuştur.

Meselâ bunlardan birisi olan "Skolastik" makalesi şu hatırlatma ile son bulur:

“Bugün Batı’da maarif o derece yükselmiş ve gelişmiştir ki buna Orta Çağ malumatı ile karşılık vermek, topa karşı ok atmak kabilindedir.

Fakat Avrupalılar bu dereceye kadar nasıl yükselmişler? Şüphesiz her şeyden önce “skolastik” belasını bertaraf etmekle! Fakat zannetmemelidir ki buna bir senede veya bir asırda muvaffak olmuşlar! Asla! Asırlarca bu batıl felsefe onların medreselerinde hâkim olmuş! Fakat maarife olan büyük sevgileri nihayet buna galebe çalmıştır!

Bugün artık bunu yeniden tecrübeye mahal yok! Zira yitirecek vaktimiz yok! Çünkü bu usulün memlekette bilimlerin yükselmesi ve gelişmesine verdiği zarar gün gibi âşikâr!

Avrupa medenî milletleri ne yapmışlar ve şimdi Avrupa’da bizden başka bu medenîleşmeye dahil olmak üzere çalışan yeni milletler ne yapıyorlar ise biz de onu yapmağa mecburuz; ilkokullarına resimli kitaplar veriyorlar diye şikâyet edecek zamanda değiliz!

Bunu da iyice bilmelidir ki aynı zamanda iki medeniyet hâkim olamaz. Medeniyet denilen şey de Evrim Kanunu’na tabidir. O da şeklini zamana, muhite, maarife göre değiştirerek ve her manasıyla evrimleşerek gider.

Bugün hâkim olan Batı Medeniyeti’dir. Bu medeniyet yağmuru önüne köhne siper ile çıkılmaz. Bundan dolayı beyhude yere Orta Çağ Medeniyeti’ni uyandıracamız diye uğraşmayalım. Zira onu zamanı çoktan geçmiştir! Bilakis bu zamanki medeniyetten istifade etmenin çaresini arayalım!

Ama biz medenî değil miyiz?

Medenîleşmek demek, bir “medîne”de (şehirde), bir memlekette yerleşmek demek değildir. Öyle olsa idi birkaç aşiretten başka Yer küresi üzerindeki kavimlerin tamamının medenî olması lazım gelir idi.

Medeniyet demek bence yaşamak demektir! Bu halde henüz bir “toplumsal hayatı” bile olmayan bir kavimde nasıl medeniyet vardır denilebilir?” (Salih Zeki 1330).

Mustafa Kemal Atatürk de, benzer kanaatlere sahiptir; nitekim Fransız yazarı Maurice Pernot ile 29 Ekim 1923’te yaptığı bir mülakatta “medeniyet” konusunda şunları söyleyecektir:

“Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sukûtu, Garb’a karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağruru

olarak kendisini Avrupa Milletleri'ne bağlayan râbitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz... Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima Şark'tan Garb'a doğru yürüdük." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1961, 68).

Sonuç ve Öneri

Salih Zeki Bey'e yaşadığı dönemde gereken özen gösterilmiş midir?

Hayır! Sabiha Sertel, "Salih Zeki Bey" adlı makalesinin sonlarında onun hastalık dönemi hakkında malumat verirken şunları söylemektedir:

Salih Zeki Bey, bir ay kadar evvel aklî dengesini kaybederek Şişli Dârü's-Şifâsı'na nakledilmiştir. Doktorlar hastalığının tedavisinin kabil olmadığını söylüyorlar. Bu suretle aramızdan feci bir şekilde ayrılan Salih Zeki Bey, ilim hayatımızda büyük bir boşluk bırakmıştır.

Pek nadir yetişen bu büyüklerimize layık oldukları hürmeti göstermemek de bizlere has bir garibedir. Bir milletin yaşamak hakkı, medeniyete olan kabiliyeti ile ölçülür. Medenî hayatın en büyük âmili de ilim ve irfandır. Her millet, bilgin ve düşünürleriyle iftihar eder. Biz ise meşum bir hastalığın aramızdan alıp ayırdığı büyük bir bilginimize karşı en büyük nankörlüğü göstermekten geri kalmadık. Kendisine hastalığı yüzünden üç ay izin verildiği ve bu mezuniyetten kanun gereğince istifade etmek hakkı olduğu halde, Bakanlık garip bir düşünceye uyarak onu azletti. Bu azil karşısında kanuna ve hakka hürmetkâr olan, büyüklerimize borçlu olduğumuz hürmeti ifa lüzumunu takdir eden gençlik bir hareket göstermedi. Halbuki sebebi ne olursa olsun, en büyük bir bilginimize karşı büyük bir hakaret teşkil eden bu kanun-dışı hareket protesto edilmeliydi. Hatta fikrimizce hakka hürmetkâr olması lâzım gelen Dârü'l-Fünûn Müdürü dahi, eski arkadaşının hakkına hürmeten o mevkie geçmemeliydi. Fakat ne üzücüdür ki öyle olmadı. Buna ne kadar teessür ve teessüf etsek azdır. (Sabiha Zekeriya 1919, 25).

Neden bu elim olay yaşanmış ve yaşatılmıştır?

Bunlardan ders almalı ve böyle büyük dehaların bilimsel çalışmalarını huzur içinde yürütebilmeleri için milletçe ve devletçe gereken bütün destekleri vermeliyiz.

Bugün Salih Zeki Bey'e olan borcumuzu ödemekle mükellefiz.

Bunun için ne yapılabilir?

Bence en uygunu, Salih Zeki Bey'in bütün eserlerini toplayan bir külliyatın yayımlanmasıdır. Sanırım, AKM başta olmak üzere bütün resmî ve gayr-ı resmî kurumlarımıza bu konuda önemli bir görev düşmektedir.

Saygılarımla.

Kaynaklar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1917-1937) (1961). Der. Nimet Arsan, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Sabiha Zekeriya (Sertel) (13 Mart 2019). "Salih Zeki Bey", *Büyük Mecmû'a*, Sayı 2, s. 25.

Salih Zeki (20 Cemazîye'l-Âhır 1330). "İskolastik", *Mecmû'a-i Ebu'z-Ziyâ*, Cilt 14, Sayı 149, s. 276-284.

(8 Kânûn-ı Sâni 1324). "Musâhabe-i Hakikiyye", *Musavver Muhît*, Cilt 1, Sayı 11, s. 162-164.